

„az ember bennünk...”

Beszélgetés Tóth László költő, író, műfordítóval

Nehéz volna bekeríteni, körülhatárolni Tóth László eddigi életművét. Költő: elsőrendűen és mindenképpen – megfellebbezhetetlenül. S aztán még mi minden..., mi minden keltette fel érdeklődését hetven éve alatt...

Önálló, illetve társszerzős műveinek száma ötvenhez közelít, mellettük vagy másfél tucatnyi műfordítást publikált; a válogatásában, összeállításában, szerkesztésében napvilágot látott könyvek, forráskiadványok száma szintén elérte a félszázat. Emellett foglalkozott a magyar felvilágosodás irodalmával és sajtójával, továbbá a reformkorral, illetve a vándorszínjátszás korával, a magyar színjátszásnak a mai Szlovákia területére eső részével, beleértve a két háború közti és a második világháború utáni (cseh)szlovákiai magyar színjátszást is. Filep Tamás Gusztávval négykötetes szlovákiai magyar művelődéstörténetet szerkesztettek, és több kötetben sajtó alá rendezték Peéry Rezső, az 1956-os magyar emigráció jeles esszéistájának munkáit. Dokumentumköteteket állított össze a csehszlovákiai magyarság 1945 utáni teljes jogfosztottságának, üldöztetésének írásos emlékeiből. 1990-ben *Regio* címmel ma is létező kisebbségtudományi folyóiratot alapított, és kisebbségtudományi kutatásokat segítő alapítványt szervezett. 1998-ban pedig létrehozta és 2007-ig működtette Ister nevű kiadóját. Verseskötetei mellett írt gyermekkönyveket, készített négy-öt kötetnyi népmese-feldolgozást, és mutatták be drámáját, bábjátékát, s több pódium-összeállítás is készült műveiből. Színház- és művelődéstörténeti monográfiái mellett számos interjú-, tanulmány-, publicisztika- és esszékötete jelent meg.

Indokoltan többszöri „honváltó”. 1986-ban például, miután a politikai széljárás hatására ellehetetlenült helyzete a husáki Csehszlovákiában, visszatelepült Magyarországra. Ám 2005-től – (vissza)szerzett magyar állampolgárságát megtartva – újból Szlovákiában alapított családot: Pozsonypüspökin élt, majd 2008-tól leköltözött a túlnyomórészt még mindig magyarul Dunaszerdahelyre.

Munkásságát, amelyről több összefoglaló kiadvány is készült, kezdettől fogva számottevő olvasói érdeklődés és különböző irodalmi díjakban is kifejeződő szakmai elismerés kísérte. Hetvenedik születésnapja körül mind a Pozsonyi Magyar Intézet, mind pedig a Szlovákiai Magyar Írók Társasága szakmai szimpóziumot rendezett tiszteletére.

I. Kezdetben

BALÁZS SÁNDOR: *Hogyan vett kezdetet, ami mára már hetvenen túl jár?*

TÓTH LÁSZLÓ: 1949. szeptember 26-án születtem Budapesten. Szüleim mindketten a trianoni döntéssel Csehszlovákiának ítélt, Komárom melletti Izsárról kerültek a magyar fővárosba; édesapám a visszacsatolás után, a háborús években, édesanyám a háború után, a szlovákiai magyarokat sújtó jogfosztottság éveiben, a csehországi deportálás helyett választva az áttelepedést. Ötéves koromban, édesapám halála után azonban anyám visszaköltözött velem szülőfalujába, a szüleikhez. Így általános iskolai tanulmányaimat már itt végeztem, s itt éltem egészen komáromi középiskolai érettségimig. Nagy szerencsémnek tartom, hogy a főváros egyik peremkerületének a háború utáni bizonytalanságokkal teli munkás- és közalkalmazotti világa után falusi miliőbe kerültem, ahol még elcsíphettem a klasszikus népi-paraszti közösségi lét és kultúra utolsó óráit. Mert ez – alapvetően keresztény szellemiségű neveltetésem mellett – erősen meghatározta későbbi világlátásomat, érték-, nyelv- és nemzetszemléletemet (és meghatározza a mai napig). És szerencsém az is, hogy elsőgenerációs értelmiségi igazgató-tanító nevelőapám révén a könyv is bekerült családjunkba, ami nevelődésem-tájékozódásom új dimenzióit is megnyitotta előttem.

– *Mikortól s milyen műfajú publikációkkal indult pályafutása?*

– Írni és publikálni még rév-komáromi gimnáziumi éveim alatt kezdtem. Első írásom 1966-ban, az itteni járási lapban, tizenhét éves koromban jelent meg, s a következő évben már a szlovákiai magyar központi lapokban is bemutatkoztam verseimmel, kisebb tudósításaimmal. Érettségi után Pozsony következett, s ez lett életem következő nagy szerencséje. Jelesül, hogy itt, a szlovák fővárosban közvetlenül is megtapasztalhattam/átélhettem – s a legfogékonyabb életkoromban – az 1960-as évek második felének meghatározó csehszlovákiai politikai-társadalmi-kulturális változásait. De önmagában már az is hatalmas változást hozott az életemben, hogy faluról, illetve egy vidéki (kis)városból fölkerültem a nagyvárosba, az ország (egyik) központjába, ahol – írással kacérkodó suhancként – egymás után nyíltak meg előttem a szerkesztőségek és az irodalmi élet kapui, így bekerültem azokba a körökbe, ahova korábban álmaimban sem gondoltam volna. Az pedig, hogy ön- és helykeresésemnek ezekben az éveiben minden erőteljes mozgásban volt körülöttem, a sokféleség színességét és dinamikáját tette számomra egész életemre természetessé. Az már csak hab volt a tortán, hogy a könyvesboltokban és a (nagyobb) hírlapboltokban megtalálhattam mindent, ami érdekelt – márpedig mért ne érdekelt volna minden? –, s amellet, hogy főleg az akkor már Párizst járt Cselényi Lászlónak köszönhetően hozzá tudtam jutni a párizsi *Magyar Műhely* számaihoz és köteteihez, és Pozsonyban is szabadon megvásárolhattam például az újvidéki *Híd* és *Új Symposion*, a kolozsvári *Korunk* és *Utunk*, a marosvásárhelyi *Igaz Szó*, az 1970-ben indult bukaresti *A Hét*, továbbá a szintén újvidéki *Képes Ifjúság* és a szabadkai *7 Nap* mellett a főbb magyarországi irodalmi lapok legfrissebb számait. Ráadásul már Rév-Komáromban

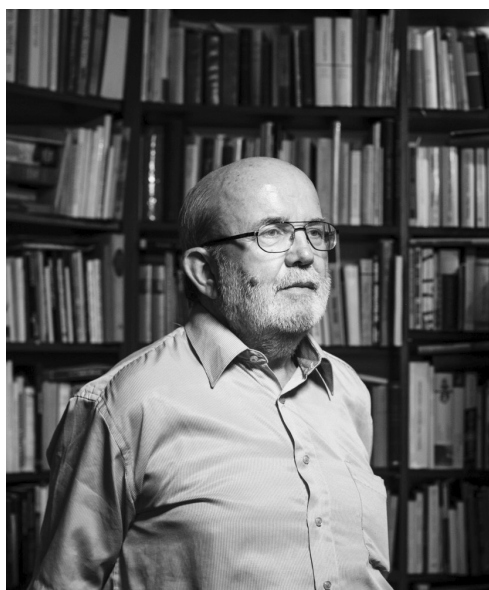
simán hozzájuthattam a középiskolás éveimben oly fontos *Magyar Ifjúsághoz* és az *Ifjúsági Magazin*hoz is. Vagyis mi itt fellépésünktől ténylegesen az illyési „ötágú sípot” *fújtuk*. Mindemellett közvetlenül is elérhető lett számomra a szlovák, a cseh és a lengyel, azaz a közép-európai irodalom jelentős része, továbbá a színházban, moziban is *azt* nézhettem, amit éppen néztem, és kedvem szerint szabadon csatangolhattam a pszichológia, a szociológia és egyéb társadalomtudományok vagy a különböző filozófiák és esztétikák között.

– *A merre tartás tekintetében kire, mire hagyatkozott? Álltak Ön előtt irányadó, útmutató és utat nyitó újságírók, alkotók?*

– Tájékozódásomhoz, szellemi bolyongásaimhoz elsőrendű fogódzókat és eligazítókat adtak a Dobos László, Tőzsér Árpád és Koncsol László triász által szerkesztett *Irodalmi Szemle* akkori számai, évfolyamai. (Dobos László helyét, miniszteri kinevezése után az a Duba Gyula vette át, aki később, öt év múlva, a főnököm lett ugyanennél a lapnál). Rajtuk kívül még az *Új Ifjúságnál* Tóth Elemér, a *Hétnél* Ozsvald Árpád, Simkó Tibor és Zs. Nagy Lajos, az *Új Szónál* Bábi Tibor, s a budapesti *Ifjúsági Magazin*nál Demény Ottó segítette figyelmeivel indulásomat.

– *Az 1968-as csehszlovákiai események milyen hatást gyakoroltak, mennyiben módosították alakuló terveit?*

– Hidegzuhanyként ért az 1968-as szovjet katonai bevonulás, majd az országban az 1969–1970 utáni posztstálinista restauráció két teljes évtizedig tartó, hol durvább, hol kifinomultabb eszközökkel élő terrorja, bezártsága. Bár bizonyos értelemben még ebben is szerencsésnek tudhatom magam. Ugyanis míg az 1960-as években Magyarországon még az 1956 utáni megtorlások utórezgései korlátozták az irodalmat és az irodalmi életet is, s csupán az évtized fordulójától, de még inkább az 1970-es években nyílt mind nagyobb lehetőség a szellem szabad(abb) mozgására – indulásom idején Csehszlovákiából szélesebb horizontokra is rálátásunk lehetett. Amikorra azonban nálunk zárultak be az ajtóablakok, Magyarországon kezdtek mind szélesebbre kinyílni, s onnan kaphattuk a friss levegőt... Viszont ezen évekhez, az 1970-es évek elejének természetrajzához tartozik még a magyar irodalom szétszakítottságának ténye is. Az, hogy a hivatalos magyar irodalompolitika – így a meglevő folyóiratok és lapok többje is – afféle koloncként, elkülönítetten kezelte a határon túli magyar irodalmakat, ama bizonyos „ötágú síp” egyes részeit. S ha kénytelen-kelletlen foglalkozott is azon területek íróival és termésével: őket mintegy karanténba zárta, s csehszlovákiaiként, romániaiként, jugoszláviaiként, esetleg kárpátjaiként kezelte, bár ez utóbbi az ismert okok miatt gyerekcipőben járt még. A nyugatiról pedig tilos volt beszélni! S még a hetvenes években is csupán egy-egy, főleg vidéki folyóirat szerkesztőjének külön-vállalásán múlt, hogy helyet adott-e a határon túli magyar szerzőknek is, vagy éppen nem. A magyar(országi) könyvkiadás tekintetében még ennél is hátrányosabb helyzetben voltak a határon túli magyar irodalmak, hiszen íróiról a könyvkiadók még kevésbé – ritka kivételként vagy csak protokolláris szinten – vettek tudomást.

– Akkortájt Csehszlovákiában vált költővé, magyar költővé? De miféle további hátrányokat, hátráltatásokat hordozott e földrajzi éppen-hova tartozás?

– Ismét szerencsémre az egyetlen magyar irodalomban gondolkodó magyarországi íróársaim és barátaim figyelmének köszönhetően rögtön, már pályám első éveitől a *határtalan* magyar irodalom részének érezhettem magam: Thurzó Gábortól, Csoóri Sándortól, Kormos Istvántól, Ilia Mihálytól, az 1974-ben Erdélyből áttelepült Páskándi Gézától, Simonffy Andrástól idősebb és fiatalabb pályas- és nemzedéktársaimig: Oláh Jánosig, Szepesi Attiláig, Tamás Menyhértig, Serfőző Simonig, Szokolczay Lajosig,

Monostori Imréig, Tarján Tamásig hosszan sorolhatnám a neveket. Például, mint egyik interjújában említette, Weöres Sándor is érdemesnek tartott a figyelmére. Arról nem is beszélve, hogy pályakezdő éveimtől különböző lapoknál és szerkesztőségekben, illetve kiadóknál dolgozhattam, ami új és új területeket nyitott meg előttem, és másutt, másként megszerezhetetlen ismeretekkel és tapasztalatokkal gazdagított. Miáltal abban a megtiszteltetésben is részesítettem, hogy később már én segíthettem a pályára, illetve a pályán másokat...

– *Éppen 50 éve jelent meg az Egyszemű éjszaka című gyűjteményes kötet, amely költői debütálásának tekinthető. Hogyan emlékszik erre vissza?*

– Huszonegy éves voltam 1970-ben, amikor szerepelhettem a fiatal szlovákiai magyar költők Tózsér Árpád által szerkesztett antológiájában, az *Egyszemű éjszaka* című kötetben – melleleg a legtöbb verssel, és az antológia címét is verseim egyikéből vette a szerkesztő. Huszonkét évesen, 1971-ben pedig már első önálló verseskötetem (*A hangok utánzata*) is megjelent. Az *Egyszemű éjszaka* írói indulásomat jelenti, az origót, az arkhimédieszi fix pontot, ahonnan elindulhattam kifordítani sarkaiból a világot. Szerencsés idő volt ez, utaltam már rá az előbb, amely nemzedékemet kiforrtta magából... Egy-két évvel később viszont – a megváltozott politikai széljárás miatt – az antológiánk már nehezebben jelenhetett volna meg... Vagy sehogy... Hiszen az még csak készülöben volt, amikor már súlyos támadások értek bennünket, melyek részben politikai-ideológiai természetűek voltak, részben pedig egy korábbi esztétikai szemléletet képviselő olvasói-kritikusi ízléssel, idegenkedéssel találtuk szembe magunkat. Elgondolkodtató viszont, hogy egyfelől míg legelsőként magyarországi pályas- és nemzedéktársunkban, Fábrián Lászlóban találtunk értő elemzőnkre a budapesti Kritikában, betiltani is Magyarországon tiltották be az antológiánkat, s mindjárt megjelenése másnapján...

II. Közben

– Heidegger írja, hogy nem tudunk görögül gondolkodni. Így kérdés: lehetséges egyáltalán fordítani – mások műveit átfordítani? Ha igen, miképpen lehetséges? Mi az Ön gyakorlata, nézete e kérdéskörben? Mi mindent fordított, s miért éppen ezeknél kötött ki, időzött el?

– Többször több helyen elmondtam s leírtam már: nem vagyok par excellence műfordító. S azt is: igazából műfordítónak sem tartom magam a szó hagyományos értelmében. A műfordítás számomra mindig tanulási folyamat: a „közvetítendő” nyelv és anyanyelvem együttes, egy időben történő tanulása, s akárcsak írás közben: ez utóbbi működtetése. Ritka eset, hogy megbízásból, megrendelésre fordítok – nem is szeretek, meg nem is igazán tudok így. (Persze, tudnék, ha akarnék, de már az akarattal is baj van.) Zavar ugyanis, ha tőlem idegen, nem belülről vezérelt feladatot kell teljesítenem. Szívesebben hagyom, ha egy-egy szöveg választ ki engem, s kezdi el diktálni magát a nyelvemen, mert bennem látja azt, aki által a létrehozója után egy másik entitásban, illetve egy másik nyelvben (is) autentikus módon testet ölthet.

Persze a (mű)fordítás tájékozódás is: utak keresése – ami nem annyira más nyelvű kultúrák és irodalmak megismerésének, közvetítésének módját, eszközt jelent a felfogásomban, hanem elsősorban megannyi utat – magamhoz. Valom ugyanis, hogy a fordítással nem egy másik nemzetet, nemzeti irodalmat szolgálunk elsősorban, hanem a magunkét. Nem azért fordítunk, hogy eldicsekedjünk, milyen ragyogó is a mi nyelvünk, és mi mindennek a kifejezésére alkalmas (mert különben valóban ragyogó, amivel azonban fölösleges dicsekednünk), hanem hogy a nyelvünket (kultúránkat) megtanítsuk olyasmire, amit a másik nyelv (kultúra) történetesen már tud, de a mienk azt esetleg kevésbé. Ennek ellenére mégsem amiatt fordítottam le valamit, mert meg akartam volna ismertetni vele anyanyelvemen egy másik irodalom, kultúra valamely szeletét, hanem mert tudni szerettem volna, hogy milyen ezt vagy azt fordítani. Ha elbeszélést, hát milyen elbeszélést fordítani. S ezen túl: egy bizonyos elbeszélést. Ha verset, hát milyen azt a verset. Ha színművet vagy mesét, akkor azt, hogyan tudok abban a színműben vagy mesében *működni* én. És említettem, minden, amit eddig fordítottam, ennek a működésnek a vizsgálata *is* volt, sőt talán egészen az. S a nyelve(zete)m foglalkoztatása is. Úgy gondolom, miként az írás, alapjában a műfordítás is önkifejezés: kettős vallomás – a fordító vallomása az adott műről és alkotójáról, illetve saját magáról.

Semmiféle műfordítói ambícióm sincs tehát, nem is volt soha. Verset, novellát, olykor gyermekirodalmat és színművet is mindig akkor fordítottam, ha valamit, valamilyen szöveget, kérdést igazán meg akartam érteni (annak legbelsőbb, legrejtettebb struktúráit is), ha valami olyasmit akartam eltanulni másoktól, amit én még nem tudtam. De, továbbmenve, írni is akkor és azt írtam mindig, ha olyasmivel találtam szembe magam, amit nagyon meg akartam érteni, ismerni, mondhatnám, ha egzisztenciálisan érdekelt voltam abban, hogy megértsek,

megismerjek valamit. Kezdetől fogva, költői kamaszkorom óta az az alkat vagyok, aki ceruzával a kezében olvas, gondolkodik. Elolvasni és lefordítani egy verset – nálam mindig is egy volt, egy-egy fordításom a kérdéses vers legsajátabb olvasata is egyben. Másképpen: az esetek többségében csupán azt fordítottam le, amit, mondjuk úgy, helyettem írt meg valaki más. És felháborított, honnan vette ehhez a bátorságot?! Így mi mást tehettem volna, mint hogy vissza-vegyem tőle, amiről azt tartottam: az enyém, amit – véltem/tudtam – az Isten is nekem (nekem is?) rendelt. Ted Hughes is úgy beszélt Pilinszky-fordításairól, hogy közülük többet is a maga legjobb versének tartott... Igaz, mondta, nem Pilinszky verseit írta át a sajátjaivá, hanem ő „idomult ahhoz”, ami nagyon vonzotta. Amit én úgy mondanék, hogy fordításaimmal megpróbáltam megkeresni magamban azt a személyiséget és azt a nyelvet, aki és amely az adott szöveget eredetileg létrehozta. Hiszen nem része-e énünknek, nem mi vagyunk-e az is, amit másban, másnál találunk meg magunkból? Vagy aki épp bennünk az a bizonyos másik...

– *Végtére is miért nem lett inkább filozófus, mint irodalommal foglalkozó alkotó ember?*

– A jobb kéz is lehet az egyik, s a bal a másik. Jól is néznénk ki, ha ezek „kizárnák” egymást, vagy bármit is kizárnának előlem a világból! Az, hogy az ember(ből) végül is mi lesz, nem mindig döntés (választás) kérdése. A legtöbbször csak alakulnak a dolgok, egyszer így, másszor úgy... Végül is mért nem lettem cukrász (fagylaltos)... hajószakács... vagy darukezelő? Hisz ez mind lenni akartam egykor... hosszabb-rövidebb – de inkább rövidebb – ideig. Közgazdász viszont soha, a matúra után mégis a közgázt kezdtem el... Szóval, eléggé egzaltált, vagy, mondjam így: önveszélyesen magam-kereső fazonnak indultam én ahhoz (ki nincs ezzel így?), hogy kedvükre válogassanak engem is az előttem felvillanó/felkínálkozó, sokszor elég abszurdnak tűnő lehetőségek. És ahhoz is, hogy költő váljak belőlem... Aki viszont, úgy látszik, mégsem eléggé egzaltált ahhoz, hogy időről időre, néha egészen tartósan látszón, faképnél ne hagyja őt a Múzsája, s el ne kalandozzon racionálisabb irányokba, egzaktabb világok felé, mint amilyen példának okáért a tudomány vagy akár az irodalmi publicisztika is. Bár ezek sincsenek meg némi beleérző- és asszociációs készség nélkül, ami tulajdonképpen a költészetnek is motorja (lehet)...

Ami pedig a konkrét kérdést illeti: olvasva a filozófia, illetve a költészet *elejét* – a kettő végtére is nem esik messze egymástól. Egyébként is többen rám akasztották már a „filozófus költő”, illetve a „költő filozófus” epitheton ornanst, verseimre a „gondolati költészet” meghatározást. De miért is kellett volna választanom a kettő: gondolat és költészet között? Hiszen, ha valaki költőként megakarná úszni a gondolkodást (s csak az érzéseire, érzelmeire és pillanatnyi impresszióira hagyatkozna) – megette a fene. Vagy ha a fogalmazás pontosságát, a pontos fogalomhasználatot... – ugyanígy. Ám mit ér az a filozófus, aki kacifántos okfejtéseivel fáraszt, s nem ragad magával, hogy átmozgassa a gondolkodásom s a szellemem?

Azt gondolom hát, a költészet útja is alapvetően három irányba vezet(het): az „ezt érzem”, az „ezt látom” és az „ezt gondolom” irányába. Szerelmes verset is sokáig azért nem írtam, mert szerelmeim ugyanazon (vagy nagyon hasonló) érzéseket, érzelmeket, illetve ugyanazon (vagy nagyon hasonló) látványélményeket mozgósítottak bennem, mint más szerelmes versek miriádjainak poétáiban az ő szerelmeik. És nagyon untam volna magamat, ha csak azok sorait folytattam (szaporítottam) volna, s nem találtam volna olyan látószöveget az enyéimhez, melyhez viszont már némi gondolatmunka segítségét is igénybe kellett vennem. És természetesen a nyelvét is, ám sutba vágva annak belénk rögződött kliséit, hagyni megszabadulni azok nyúgeitől, ellenben megbízni őt azzal, hogy ő beszéltesse, írja a versünket, ő teremtsen bennünket, s teremtsen verseimben saját magát...

– Írásai, költészete, mi több, szerkesztői és szervezői tevékenysége is arra mutat, hogy az irodalom és a filozófia egymás fedésében állhatnak. S különösen helytálló ezt feltételezni olyan alkotó esetében, aki élete egyes periódusaiban kisebbségi vagy határhelyzetben élt. Mi mindennel járt ez utóbbi létezésforma?

– Persze, itt van a határok kérdése is. De nem feltétlenül a geopolitikai (ne adj isten, ideológiai) határok teremtik a határhelyzeteket, hanem a történelmi élet maga hozza létre azokat (így az említett határokat is az). Azt szoktam mondani, arra törekedtem mindig, hogy minden (bármilyen) tegyen hozzám valamit, és igyekeztem meggátolni, hogy valami elvegyen tőlem (belőlem) bármit is. Vagyis azon voltam világéletemben (ösztönösen is), hogy a veszteségeim és a vereségeim is gazdagítsanak. Ezért ha világom elég telítettnek látná is valaki, lehet, csak azért van, mert elég sokszor álltam a vesztes oldalon életemben, s vereségem is volt éppen elegendő.

– Az évek során hogyan sikerült megosztania magát a különböző tevékenységi körök között? Milyen szerepet játszottak ebben a személyes választások és a kényszerűségei?

– Lehet, ellentmond a fentieknek, mégis azt hiszem, keveset. Inkább a teendők, a feladatok s az (ismeretlen) utak választottak engem. A hiányok! Ha valami felvillant előttem – akár a tó vizéből magát hirtelen felvető hal –, már nem volt nyugtom, amíg ki nem foghattam. Ha elém tévedt egy út, amelyen még nem jártam, hát persze, hogy meg kellett nézennem, hova vezet... Ha valamit szívesen kézbe vettem volna, amiről kiderült, hogy még nem is létezik, addig nem nyughattam, míg bele nem fogtam magam... S ezek mind, mind... most már, így, a film vége felé közeledve látom... amennyit hozzám tettem, annyit el is vettem vélt lehetőségeimből... De hát így alakult... erre ment a személyiségem (s erre mentem rá én?)... s mi, bár jó esetben építhetjük is azokat, bizonyos értelemben s mértékben ki is vagyunk szolgáltatva a lehetőségeinknek, illetve a személyiségünknek... Egész életemben, minden mozdulatommal egyvalamit – illetve, inkább: egyvalakit – kerestem: Tóth Lászlót (tóthlászlót). Megleltem-e, meglelhettem-e? Úgy látszik, ha valami, ez az előbb vázolt ambivalencia vitt legközelebb hozzá...

– Önnek mit jelent ma a költészet – gyakorlása és befogadása egyaránt? Mennyiben hordozza régi relevancia-erejét?

– A költészet? Ugyanazt, mint évezredekkel ezelőtt, amikor az ember(előd) először rajzolt fel barlangja falára valamit, amikor először szakadt ki belőle az ima, amikor először szaladt ki belőle az első szerelmes sóhaj: amikor hangját arra kezdte használni, hogy artikulálatlan szavaival elcsitítsa kesergő gyermekét. A költészet az emberrel alakult ki és fejlődött ki bennünk – mondjam így: az ember bennünk. Embernek lenni s maradni segít minket... És éppen emberi lényegünk veszne el, ha valaha is elhalkulna, ne adj isten, elhalna bennünkben.

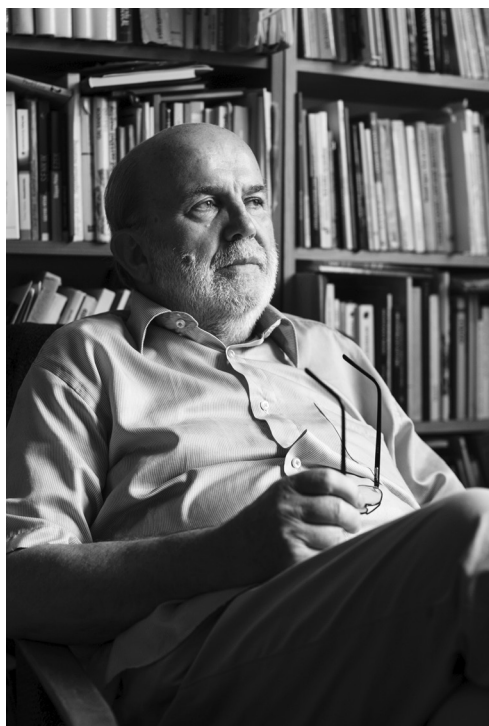
– Hogyan jellemezné saját költői gyakorlatát: mármint praktikusán, másrészt: szellemi elhivatottságát illetően? Milyen fontosabb tartópillérei jelezhetők e költészetnek?

– Nem is tudom, meg nem is az én dolgom jellemezni a verseim, így a „tartópilléreiket” minősítenem sem (meg aztán ezekre némiképp már utaltam is fentebb). Nekik kell beszélniük magukról... és szóba elegyedniük másokkal. S ha akad, akivel szót értenek (vagy aki szót ért velük) – mindent elmondanak egymásnak s egymásról. (Hiszen nemcsak a vers beszél az olvasójához, hanem az is beszél s felfedi magát a versnek.) De néha még azt is kétségesnek gondolom, hogy érzek-e egyáltalán valamilyen elhivatottságot bármi iránt. Mindenestre mégis remélem, hogy értékrendemnek, világszemléletemnek, gondolkodásomnak, erkölcsi tartásomnak megvannak a biztos alappillérei, tartóoszlopai,

amelyek bizonyosan kiolvashatók eddigi munkáimból, eddigi pályámból is. S ez az olvasat talán arra nézvést is megfelelő lehet, hogy esetleges elhivatottságaimról is legyen néhány szava.

– Kiterjedt levelezést folytat, de miért tulajdonít kiemelkedő jelentőséget a kapcsolattartás ezen formájának? Mennyiben segítette ez elsősorban az alkotó munkáját, mennyiben volt inspiráló, akár ötletadó művek születéséhez?

– Valaki egy alkalommal elsütötte rólam, hogy valójában gyűjtögető életmódot folytatok, s ez lényegében meg is felel a valóságnak. Mármint abban az értelemben, hogy vallom: a világ egészét a részek, a részletek adják, s ha ezek jelentőségéről, szerepéről megfelelünk, az egész is könnyen sérülhet. Tudni kell ehhez azt is, hogy én még nem a fogyasztói

társadalom neveltje – illetve félreneveltje – vagyok, hanem egy önellátásra berendezkedett paraszti-népi világ (kultúra), egy állandó(sult)nak kialakult értékvilág szülötte, amelyben, a nagy egészben mindennek, még a szemétnek és a hulladéknak is megvolt a maga szerepe, helye a működésben. Tehát nem abban az értelemben, hogy mekkora károk keletkezhetnek belőle, hanem mert egyszerűen minden jó volt valamire, s az embernek mindenről az jutott eszébe, hogy ezt vagy azt mire tudná még felhasználni. Így alkalmanként össze is különbözünk a feleséggel azon, hogy ami tegnapitól ő reflexszerűen már ma megszabadulna, azt én ugyanilyen reflexszerűen gyakran még a kukából is kimentem: hátha egyszer még szükség lehet rá valamihez. Na, hát valahogy így vagyok én a leveleimmel (és egyéb összegyűltjeimmel is). Dobtam volna ki a leveleket, melyekkel mások megtiszteltek? Ha mással nem, hát azzal, hogy ezzel-azzal hozzám fordultak, a véleményemre voltak kíváncsiak, a segítségemet kérték valamihez vagy egyszerűen csak engem találtak magukhoz közelinek ahhoz, hogy megosszák velem örömeiket-bánatukat. Ezért aztán, ösztönszerűen, eltettem az elsőt, amelyet történetesen még gimnazista koromban egy Jožo Nižňanský nevű, akkoriban jeles szlovák írótól kaptam gondos betűformálással és ízes magyarsággal fogalmazva, akit különösen a magyar-szlovák közös múltba visszavezető romantikus regényei tettek a hajdani olvasók körében népszerűvé. Azután a másodikat meg a harmadikat, és nemsokára már újabb dobozt kellett nyitnom a századiknak, kétszázadiknak. S e levelek később – íróik iránti tiszteletemnek köszönhetően –, idővel más dimenziót is kaptak: meghosszabbították az emlékezetemet, bármikor felidézhetővé tették, amit én már lassan s egyre biztosabban elfelejtettem. Mi több, ugyanígy elraktam – s ezt is szinte ösztönszerűen, feledékenységgel korán szembesülve – a másoknak írt leveleim kék vagy fekete indigóval gépelt vagy körmölt másolatát is. Mondanom sem kell, mindennek most veszem csak igazán hasznát, amikor az emlékezetem mára még jobban megkopott, s lassan mások már több mindenre emlékeznek abból, hogy ki voltam én egykor, mint magam a saját dolgaimra. S mekkora szerencsét (előnyt) jelent most e tekintetben a levelezésem! Ugyanis mivel eddigi hetven évem alatt soha nem tudtam magam rávenni – s az élettempóm sem nagyon hagyott erre időt – a rendszeres naplóiírásra (pedig tettem rá néhány szánalmas kísérletet!), egyszerűen kiderült, hogy azok alapján viszonylag jól rekonstruálhatók egykor volt napjaim (vagy legalábbis azok nagy része), azaz levelezésemmel tulajdonképpen életem elszalasztott naplóját is írtuk a velem levelezésbe keveredettek segítségével. Nem beszélve arról, hogy az én időmben a levelezés még az írói-irodalmi tevékenységnek és a szerkesztői munkának is szerves, elhagyhatatlan részét képezte. S ugyan ki gondol(hat)ta volna még két-három évtizeddel ezelőtt is, hogy a levél mint olyan – s mint irodalmi műforma, illetve mint irodalom – mára gyakorlatilag kiveszik az életünkéből; hogy elektronikus kütyüjeink sima adatátvitellé silányítják azt, ami egykor egyszersmind stilisztikai teljesítmény, agytorna, az emlékezet és a nyelv gondozása, karbantartása (is) volt. Mára kiderült: az, hogy egykor – siheder

koromtól kezdve – elraktam a leveleimet (még ha valamennyi rá is ment közülük életem számos költözésére) többi félretettjeimmel együtt – kulturális leletmentés, szellemi archeológia, afféle (magán)múzeumi értékmegőrzés is volt részemről egy ma már nem létező világ egykorvolt valóságát, relikviáit illetően.

III. Végtére is...

– Amennyiben feltárhatók költői életművének korszakai, melyek volnának ezek? Milyen periódusokat tart számon, s ezeknek milyen témák, motívumok voltak vezetői? Vélhetőleg létezik ennek egy belső nyilvántartása, inkább ez, mint az életmű recepciója, kritikai visszahangja érdekes.

– Korszakok? Persze... bizonyára beszélhetünk ilyenekről is... Itt van mindjárt az eleje... 1967-ben úgy kezdtek el közölni a lapok, hogy az irodalomról jóformán semmit sem tudtam. Az életről még kevesebbet. Az irodalmat, az életet is egy jókora masszának láttam. Igaz, magamról sem tudtam semmit. Formátlan massa voltam én is, amiről (akiről) még sejtelmem sem volt: mi lesz (mi lehet) belőle. Nekivágtam hát a világnak, s benne magamnak is. És elég gyorsan, húsz-huszonegy évesen, 1970-ben már bekerültem a pályakezdő szlovákiai magyar költők *Egyszemű éjszaka* című antológiájába, amelyet Tözsér Árpád szerkesztett. Ráadásul a következő évben már az első kötetem, *A hangok utánzata* is megjelent, amit 1975-ben az *Ithakából Ithakába*, majd két évvel később az *Átkelés* követett. Ez a sietség jót meg rosszat is tett velem. Jót, mert gyorsan túljutottam az indulás buktatóin; rosszat, mert a neheze ezután következett. Azt mondják, nem első kötetet írni gond, hanem a másodikat, harmadikat. S magam is úgy látom, hogy tulajdonképpen első kötetemet csupán ezzel a negyedik – ha az *Egyszemű éjszakában* levő opusaim is ideszámítom: a negyedik – könyvvel sikerült lezárnom. Mintha addig ennek a képzeletbeli Első Kötetnek csak az egyes ciklusait írtam volna. És nemcsak mennyiségileg (az *Egyszemű éjszakától* az *Átkelésig* kötetben szereplő verseim alig több mint háromezer sort tesznek ki), hanem e gyűjtemények anyagkezelése és szemlélete is a pályakezdést jelző Első Kötet címkével látható el. Ilyképpen az *Egyszemű éjszakába* és *A hangok utánzata* első ciklusába felvett verseim a világ felfedezésének (ne feledjük: minden új felfedezéssel valamit lerombolunk az addig meglevő értékekből), az első kötet másik két ciklusa és az *Ithakából Ithakába* versei az így felfedezett világ birtokbavételének, megismerésének, berendezésének, az *Átkelés* művei pedig a már lakhatóvá tett világ benépesítésének foghatók fel. Ezenfelül – utólag látva persze így –: a cím és az egész kötet szerkezete, világérzékelése arra az átmeneti, egyszerre emberi, költői és szemléleti válságra is utalt, amely minden ilyenfajta kísérletnek szükségszerűen a velejárója.

– Mi történt közben a verssel, mint formával?

– A kötetnek ez az alapvető átmentetése azután magával hozta a versforma válságát is, hiszen mi sem természetesebb, mint hogy a szemléleti és gondolati

mozgás a forma változásában is érvényesül. Az *Átkelés* így voltaképpen magát a versformát is igyekezett átértelmezni, az epika meg a dráma felé közelíteni. A fő kérdés pedig az volt: merre tovább? Azaz az addig felfedezett, megismert, birtokba vett és benépesített világot valahogy egységbe kellett fognom, látomássá kellett szerveznem. Erre a következő, 1983-as verseskötetemmel, az *Istentelen színjátékkal* tettem kísérletet. De a kérdés most már az volt, vajon hol lehet a helyem nekem a világban? S miután, bár a személyiség kiteljesedésének kérdése bizonyos értelemben mindig is a művészet (egyik) alapkérdése volt, az önazonosság megőrzésének parancsánál és elvesztésének félelménél fogva, ami e kötetem szövegeinek háttérét adja: a 20. század végéhez közeledve egyre kevésbé láttam időszerűbb kérdést, mert a helyzetet olyannyira tragikusnak érzékeltem, és mert akkor még diktatúrában éltünk, hogy feltárásának és elviselésének esélyét egyedül az iróniában és az öniróniában, azaz a kifigurázásában, illetve kifigurázásomban véltem megtalálni. Így hát az *Átkeléssel* lezáródott, kissé elnyúlt első pályaszakaszom részint fosztott nyelvű hermetizmusát, részint pedig az erre mintegy válaszul született, felülretorizált és túldíszített szövegeimet értelemszerűen az irónia tárgy- és önszemléletének, a világra s magamra egyszerre reflektáló látásmódnak kellett követnie. Míg azonban az *Istentelen színjátékban* jobbára felülnézetben, tehát kívülről szemlélve, a dolgokat a maguk abszurdításában vagy éppen groteszk mivoltában látva és láttatva vizsgáltam, addig az ezt követő *Ötödik emelet...*-ben többnyire belülnézetben, azaz majdnem mindvégig egyetlen személyiségen, a lírai hős („hős”) életén, lelkületén, testiségén, tehát létén belül maradva foglalkoztam ugyanazokkal a kérdésekkel. Azaz azt is mondhatnám, hogy míg az *Istentelen színjáték* kifelé, addig az *Ötödik emelet...* befelé terjeszkedett. S miután már az *Átkelést* is – a versforma már említett válságának következtében – „regénynek” neveztem, az *Istentelen színjátékot* és az *Ötödik emelet...*-et már eleve ekként, egy verseskötet-trilógia első két darabjának gondoltam el. Csakhogy itt megint „egy nagy, sötétlő erdőbe jutottam...”, aminek végül az lett a következménye, hogy „trilógiám” harmadik részét igazából csupán az *Ötödik emelet...*-et majd tíz évvel később, 1994-ben követő *Hármaskönyvem* utolsó ciklusában sikerült kiteljesítenem. Csakhogy akkor, annak első blokkjában már megint másfelé, Ádám-verseim parabolisztikus ontológiája felé vettem az irányt... Ezt megint hosszabb, majd másfél évtizedes szünet követte a 2008-as *Kötélen...*-ig, mely – ismét csak – egyszerre kötődés is, *elszakadás* is, s a szó szoros értelmében bizonyos „közöttiség” létállapotát mutatja. Míg ugyanis ennek korábbi keletű opusaiban az *Istentelen...*-trilógiám regiszterei – egyfelől a groteszk, a satirikus ihletettség, az ironikus rálátás, másfelől a meghitt, lírai hangulatok, az elégiába hajló tünődések, a csendes önreflexiók – szólnak tovább, újabb textjeiben, úgy mondanám, már szót kért maga a nyelv is. Azaz mintegy entitásként kezdett viselkedni, ami egyúttal azt is jelentette, hogy immár nem(csak) én írtam a verset s nem(csak) én használtam hozzá a nyelvet, hanem valamiképpen a nyelv is – mint fenomén – elkezdett írni engem, felhasználva hozzá a verset. És a *Kötélen...*-t újabb tízéves szünet követte a 2018-as

Wittgenstein szóvivője kötetig, melyben – valamiféle harmóniát is teremtve eddigi mozdulataim között – újólág az önazonosságát féltő ember hangja erősödött fel. Hiszen nem élünk-e ma is a minduntalan személyiségünk ellen feszülő diktatúrában? Még ha a pénz és a piac diktatúrájának alárendeltségében is? A kor és a társadalom, melyben most élünk, vajon nem kínál-e ugyanolyan jó anyagot és tapasztalatokat a kommunista diktatúrában született *Istentelen színjáték*om valamiképpen folytatásához? Hiszen Ádámom ajkán – lehet, ő Wittgenstein szóvivője is? – mára talán még keserűbb, még torzabb lett a mosoly...

– *Mire való eszköz, netán cél Önnek a vers, maga a tevékenység, az írás megtörténése? Hogyan éli ezt meg belülről, mint egyszerre: a vers tárgya és alanya?*

– A kérdést, szerintem, nem lehet így feltenni. Cél az ember a Teremtésben, vagy eszköz a Teremtés (Teremtő) kezében? Alanya-e, tárgya-e az ember önmagának – eredendő identitásküzdelseinek, identitásdilemmáinak? Inkább úgy mondanám, hogy a költészet, a vers az egyik legfontosabb tényező az emberré válás folyamatában. Attól kezdve beszélhetünk emberről, amikor kialakult benne az érzékenység, amely a költészethez, a vershez elvezette...

Más oldalról: kinek is készül a könyv, kinek íródik az irodalom? Azt gondolom: alapvetően senkinek. A vers – miként a regény vagy a novella is – nem levél vagy felhívás, hogy címzettje legyen. A regény, a novella, a vers úgy része, úgy lesz része a világnak – sőt, pontosabban: a természetnek –, ahogy a madár, a fűszál, az alkonyati égbolt s az égbe nyúló sziklaszirt mindig egyszeri s bennünk mindig – újra és újra – megképződő harmóniája. Ahogy egy magányunkat, vigasztalan hangulatainkat oldó kutya, ahogy egy ember. A vers, a könyv *van*, csak úgy, magának. Ahogy minden s mindenki. Azután egyszer csak rábukkanunk valamelyikre, keresve vagy céltalanul, s ha elég mélyen érint meg bennünket, ha felszíkrazik közben köröttünk a levegő, többé már nem válunk meg tőle, bennünk marad. A társunkat, szerelmünket, barátunkat sem nekünk szülte az anyjuk. De ha rátalálunk valakire, gazdagabbá, tartalmasabbá/elviselhetőbbé válik/válhat tőle az életünk. Beépül az életünkbe, s attól kezdve ő – mi vagyunk. És adott esetben így lesz, így lehet az ember a vers, illetve valamely olvasmánya által is...

Balázs Sándor